

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 189, GOD. XII, BEOGRAD, UTORAK, 21. NOVEMBAR 2017.

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ćirić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 19. decembra 2017.

MIXER

Saša Ćirić

NAPUŠTANJE ZMIJSKOG LEGLA

Povodom knjiga eseja Vetona Suroia *Zmijске noge* i *Ambasador* i druge jeretičke beleške

Obe publicističke knjige Vetona Suroija brzo su za domaće izdavačke prilike prevedene sa albanskog na srpski jezik. *Zmijске noge*, rukopis završen u maju 2014., iste godine i objavljen, i *Ambasador* i druge jeretičke beleške, dovršen u maju 2015., takođe iste godine objavljen na albanskom, objavljeni su godinu dana posle i u Srbiji (izdavač: Samizdat B92). U obe knjige dominantno su u fokusu političke i društvene prilike na Kosovu. Suroi je u svojim tekstovima obuhvatio manje period tokom ili krajem 90-ih godina

PRIVATIZACIJA NOVONASTALE DRŽAVE

Za Vetona Suroia savremena kosovska država je nedovršena, demokratski disfunkcionalna, privatizovana, partijska i „patrimonijalna“, a život u kosovskom društvu besperspektivan tako da motiviše talase masovnih migracija u EU, te se po broju (ilegalnih) emigranata Kosovo svrstava uz zemlje zahvaćene ratom (Sirija, Irak, Avganistan). Suroi koristi Fukujamin izraz patrimonijalna da označi „državu nasleđa“ ili tradicionalnu državu u kojoj ljudi koji rade u državnoj administraciji i, uopšte, u javnom sektoru, podržavaju svog političkog lidera putem „mreže prijatelja i porodice, koji dobijaju materijalnu korist u zamenu za političku lojalnost“ (*Ambasador*, 94). U patrimonijalnim državama, u koje spada i Srbija, u uslovima visoke stope nezaposlenosti (posebno mladih) a niske stope novih privrednih aktivnosti, stvoren je zatvoren lanac nelegitimnih i nemoralnih uzajamnih usluga. I samo dobijanje posla uslovljeno je dokazanom stranačkom privrženošću ili drugim oblicima nepotizma, a ne obrazovanjem, stručnošću i radnim iskustvom. Takva nedemokratska i partijska država, u prvom redu zbog interesa vladajućih političkih elita, vremenom postaje otvorena za modele političkog organizovanja alternative liberalnoj demokratiji, odnosno za iskušenja verskog ekstremizma. U takve opasnosti na Kosovu Suroi ubraja: putinizam (na severu Kosova), koji ovde označava ne samo autoritarni tip vladavine, već i geostrateški cilj Rusije da se destabilizacijom

MIXER

Saša Ćirić: Napuštanje zmijskog legla

CEMENT

Ana Isaković: Pre i posle 51. BITEF-a

ARMATURA

Srđan Atanasovski: Religija i identitet na Kosovu

VREME SMRTI I RAZONODE

Miloš Živanović: Unutrašnji dijalog

intervencija NATO snaga oslobodila Kosovo a ne, po njegovom mišljenju, skromno i ne posebno uspešno vojno delovanje OVK. Međutim, Suroi nastanak OVK posmatra kao pozitivnu pojavu koja je označila prelaz iz faze mirnog otpora Miloševićevoj Srbiji u fazu oružanog otpora i samozaštite građana Kosova. Za Suroija OVK je imala ulogu katalizatora spoljašnje intervencije, što znači da je OVK „ubrzala oslobođenje, ali nisu učestvovali u njemu“ (*Zmijске noge*, 60). S druge strane, Suroi opisuje proces borbe za prevlast koji je na kosovskoj političkoj sceni iniciran pojavom OVK, čiji su lideri pokazali pretenzije na vlast pre i naročito posle NATO intervencije. OVK postaje uspešan konkurent rodonačelniku mirnog ali jalovog otpora, lideru Demokratskog saveza Kosova, Ibrahimu Ru-

→ Fotografije u broju: Dalibor Martinis, izložba ŽIV_OKT_REV, CZKD, oktobar 2017. / Foto: Srđan Veljović ←

prošlog veka, a znatno više period nakon odlaska sa Kosova predstavnika civilnih i vojnih institucija države Srbije. Uprkos tome što je kosovski parlament 2008. proglasio nezavisnost Republike Kosovo, Suroi Kosovo vidi kao UNMIK-ov protektorat. U knjizi *Zmijске noge* Oslobođilačkoj vojsci Kosova osporava zasnovanost sva tri elementa njenog naziva, kritički se obrušavajući na neformalnog lidera OVK i potonjeg kosovskog premijera, Hašima Tačija. Ova dva primera govore o suštinskoj odlici obe knjige Vetona Suroia, o njihovoj polemici i subverzivnosti, ako subverzivnost shvatimo kao radikalno osporavanje ustaljenih ili kanonizovanih mišljenja. Autor preferira termin jeretički (podnaslov knjige *Zmijске noge* je „jeretičke beleške“ a ta sintagma će se naći i u naslovu druge knjige). Da je autor bio u pravu birajući ovaj termin, pokazuju drastične reakcije nakon izlaska knjige *Zmijске noge*, koju su pripadnici OVK iz Uroševca zapalili u centru ovog grada, jer „u najgorim svetlu govori o borbi OVK i njenim pripadnicima“.

lokalnih prilika oteža ili spreči približavanje određenih zemalja Evropskoj Uniji i NATO paktu; neosmanizam, kao političko, obrazovno, medijsko, ekonomsko itd. povezivanje Kosova sa institucijama Erdoganove Turske i radikalni islamizam u vidu talibanskog pokreta i projekta države ISIS, koji je proteklih godina inspirisao više stotina mladih ljudi sa Kosova da mu se priključe. Veton Suroi nema sumnje u to da je glavni krivac za postojeće stanje Hašim Tači i političke stranke koje su formirali bivše vođe OVK, odnosno onaj voluntarističko-koruptivni model političkog vladanja koji se konstituisao posle 1999. Suroieva kritika Tačija i nove kosovske političke elite ima nekoliko nivoa. Na prvom nivou Suroi kritikuje ne toliko OVK i ulogu koju je ona imala tokom ratnih sukoba na Kosovu 1998./99., koliko to što je OVK posle rata mistifikovala i mitologizovala tu svoju ulogu. Time je legitimizovala pojavu nove političke elite koja je u poslaničke klupe i u ministarske fotelje ušla iz maskirnih uniformi. Za Suroija je van diskusije da je

govori, koji je tokom 90-ih uživao bezuslovno poverenje Albanaca na Kosovu kao nacionalni vođa. OVK na simboličkom planu Rugovi suprotstavlja Adema Jašarija, koga su specijalne snage srpske policije marta 1998. ubile u njegovoj kući sa 56 članove njegove porodice. Time je Jašari postao oličenje oružanog otpora i herojske žrtve za nezavisno Kosovo. Smenu društvenih elita na Kosovu odlikuje revolutivnost a ne evolitivnost, a vladavinu novih elita dominacija privatnog i partijskog interesa a ne vladavina prava, kao i vladavina mimo političkih institucija, štetni ekonomski dogovori, političko nasilje i likvidacije, pritisci na pravosuđe. Suroi posebno piše o otimanju srpske i društvene imovine i likvidaciji Srba koji su ostali da žive na Kosovu posle povlačenja srpske vojske, policije i civilne vlasti, kao i Albanaca pripadnika nekadašnjih službi bezbednosti i političkih protivnika. Autor navodi kao najmerodavniji podatak beogradskog Fonda za humanitarno pravo da je posle 1999.

na Kosovu ubijeno 1149 građana *(Ambasador...., 46)*. U takvoj atmosferi došlo je do preuzimanja velikih javnih sistema i uspešnih firmi kakve su Kosovapetrol, Javna televizija, Kosovska elektroprivreda, Aerodorum...., odnosno do realizacije takvih strateških projekata kakav je autoput Priština-Tirana, čija je izgradnja kosovskog dela neracionalno koštala oko milijardu dolara. Takođe, kako piše Suroi, u takvoj atmosferi bilo je moguće da Bajrus Džamalji, načelnik opštine Uroševac, koji je skrivio saobraćajnu nesreću u kojoj je usmrtio jednog mladića, opstruira izvršenje pravde pet godina ili da živopisni biznismen Behdet Pacoli postane predsednik Kosova, čiji će izbor poništiti Ustavni sud Kosova. Semi Ljuštaku, načelnik opštine Srbica, moći će da povlači za vratu sudiju koji je presudio da se bivši lokal firme „Beko“ koji je Ljuštaku nasilno uzurpirao, vrati prethodnim srpskim vlasnicima, dok će Džabar Zarku, predsednik opštine Kačanik, moći da iz opštinskog budžeta finansira sađenje palmi na obodima Šar-planine, koje će se vrlo brzo osušiti. Čak je i Ustavni sud Kosova pokazao da ne „robuje“ uvek načelima nepristrasnosti i zakonitosti u svom radu. Posle parlamentarnih izbora u junu 2014. godine Ustavni sud je političku krizu razrešio tako što je svojim tumačenjem relativizovao ustavnu odredbu da Vladu mogu da formiraju stranke koje okupe većinu poslanika u parlamentu a da među njima ne mora nužno da se nađe partija koja je osvojila najviše glasova. Takva odluka je išla u korist Tačijve stranke.

PREPREKE I PERSPEKTIVE

Veton Suroi navodi tri datuma u drugoj polovini 20. veka kao ključna za kosovsko samostalnost: 1945., kraj Drugog svetskog rata i novo unutrašnje uređenje socijalističke Jugoslavije; 1990., raspad SFRJ i kosovske perspektive u Evropi posle pada Berlinskog zida i 1999. kao godina u kojoj se de facto okončava srpska uprava nad Kosovom, uspostavljena 1912. u Prvom balkanskom ratu. Prihvatanje albanskih komunista sa Kosova kosovske autonomije u okviru Republike Srbije Suroi vidi kao izbor manjeg zla (veće je bilo podela teritorija Kosova između Srbije i Crne Gore, kao u doba Kraljevine Jugoslavije). U tadašnjoj situaciji bila je neostvariva realizacija većinskog opredeljenja albanskih komunista sa Kosova o posleratnom ujedinjenju Kosova sa Albanijom, izražena u rezoluciji Bujanske konferencije iz zime 1943./44. *(Zmijske noge, 116)*. 1990. godine po Suroiju ključno je bilo zalaganje za „status samostalnosti, sa zamišlju o mogućnosti države u postsocijalističkoj Evropi“ *(Zmijske noge, 140)*. Ovo zalaganje predstavlja kontinuitet sa ranijim političkim zahtevima o tome da Kosovo postane federalna jedinica ili nova Republika u SFRJ. To će ostati glavna politička platforma kosovskih Albanaca tokom 90-ih nakon Miloševićevog ukidanja autonomije po ustavu iz 1974. godine i masovnog otpuštanja kosovskih Albanaca sa posla. Kao reakcija na Miloševićevo gušenje kosovske autonomije formirano je albansko društvo paralelnih institucija, koje nije priznavalo institucije države Srbije a njene bezbednosne snage doživljavalo je kao okupatorske. O tim godinama Suroi piše i u svom romanu *Milijarder* (albansko izdanje 2014., srpsko 2015.). Treći datum Suroi vidi kao novi početak i propuštenu šansu, koja ne mora da bude trajno izgubljena. To je prilika za popravljanje društva u funkcionalnu demokratiju i za ulazak Kosova u EU i u NATO, ali samo pod uslovom da se Kosovo „jednom zauvek napravi raskid sa orijentalističkim političkim modelima, kakvima pripada i Zmijina kultura“ *(Zmijske noge, 140)*.

Dva su momenta zajednička za sva tri istorijska datuma: briga o opstanku Kosova kao celovitog teritorijalnog entiteta i težnja ka političkom priključenju zajednici evropskih naroda. Takođe, stalna kosovska težnja ka samostalnosti ili nezavisnoj državi pokazuje da se položaj Kosova u Srbiji doživljavao kao nametnut i, istorijski gledano, privremen. I kosovska nezavisnost, gledano iz ugla dominantnog nacionalnog osećanja Kosovara, predstavlja jedan neželjeni paradoks. U stalnom nepostojanju istorijskih okolnosti za ujedinjenje Kosova sa Albanijom, nastanak Kosova i razvijanje kosovskog državnog identiteta nametnula se kao nova realnost.

Suroi kao uzornu ističe viševekovno ostvarenu versku toleranciju kod Albanaca, gde nacionalno opredeljenje ima primat nad verskom pripadnošću. Rečje o uzornosti kao evropskom merilu u smislu laicizma savremene albanske države, koja je grade na ne od tačke etničkog ili religijskog čišćenja državne teritorije uz nametanje jedne vere kao državne *(Ambasador...., 132)*, već od stanja gde su država i religija razdvojene tako da se jedan na drugog ne mešaju u poslove. U tom kontekstu Suroi pominje dilemu albanskih intelektualaca da li bi bili lakše prihvaćeni u Evropi da među albanskim stanovništvom islam nije dominantna religija, pominjući primer recepcije kosovske predsednice Atifete Jahjage u SAD, koja je doživljena kao „muslimanska predsednica“ i američka saveznica *(Ambasador...., 126)*. Suroi podrgvava kritiči i neke političke dogovore koji su doživljeni kao produktivan politički iskorak iz višedecenijske kri-

BETON BR. 189
DANAS, Utorak, 21. novembar 2017.

ze, kao što je Briselski sporazum sklopljen između Vlada Srbije i Kosova uz posredovanje visoke predstavnice EU. Generalno, Suroi smatra štetnim po Kosovo put ka EU koji vodi preko pregovora sa Srbijom, jer brzinu kosovskih evro-integracija čini zavisnim od Beograda. To je primedba koju iznose i vlasti u Srbiji, da poglavlja pregovora sa EU koja se odnose na Kosovo EU smatra značajnijim od ostalih i da tu vrši najveći pritisak. Suroi deli mišljenje kosovske opozicije koja je kritikovala potpisivanje Briselskog sporazuma da je on nadređen kosovskom ustavu i, s druge strane, neuklopiv u kosovski pravno-ustavni poredak, jer uvodi kategoriju koju ustav nije predvideo. To je Zajednica srpskih opština, kao zaseban političko-pravni entitet, preko kojeg vlasti u Srbiji mogu štetno da utiču na političke prilike na Kosovu. Iako se Suroi zalaže za dalju integraciju srpske manjine u kosovsko društvo, Briselski sporazum smatra u tom smislu nefunkcionalnim, jer će dovesti do učvršćivanja postojećih srpsko-albanskih podela. Ignorisanje koje četiri kosovske opštine na severu sa srpskom većinom ispoljavaju prema vlastima u Prištini, Suroi posmatra u kontekstu Kosova kao nedovršene države u smislu teritorijalnog integriteta i punog suvereniteta kosovskih vlasti. U slučaju Suroija to je po-bednička logika koja zanemaruje ili minimalizuje strahove i etničke težnje srpske manjine na severu, uvažavajući implicitnu logiku da je državana celovitost jednako važna kao i demokratski preobražaj zemlje.

KRITIČKI INTELEKTUALAC NA BRANIKU DRŽAVE

Zahvaljujući prevodu svojih publicističkih knjiga *Zmijske noge* i *Ambasador i druge jeretičke beleške*, Veton Suroi se čitaocima u Srbiji, kao i u drugim sredinama gde je čitaocima srpski jezik razumljiviji od albanskog, predstavio kao kritički intelektualac koji se javno i jasno oglašava o tzv. traumatičnim temama nedavne prošlosti, u kojima gotovo da postoji ili prećutna vrednosna saglasnost ili ništa manje prećutna saglasnost da nije poželjno da se taj dominantni pakt sećanja dovodi u pitanje, kamoli da se osporava i prevrednuje. Suroijeva analiza može predstavljati doprinos razumevanju fenomena života u zemljama fasadne demokratije, posleratnog konflikta, autoritarne tradicije i zemljama izloženim globalnim iskušenjima i geostrateškim planovima velikih sila. Autor je po svom ideološkom profilu politički liberal koji parlamentarnu demokratiju, vladavinu prava, slo-

bodnu tržišnu utakmicu i privredu, multientičko društvo, evropsku političku orijentaciju i zapadnu kulturu stavlja na prvo mesto, ali kome je takođe važno pitanje državnog suvereniteta Kosova, čime kao analitičar ispoljava svoju državotvornu crtu. Suroija možemo videti i kao analitičara urbane kulture ili urbanog senzibiliteta koji satirički piše o dijalektizmima i ruralnim osobinama političara dođoša OVK generacije, čiju političku kulturu odlikuje grabežljivost, nasilje, partijska poslušnost i nepoštovanje institucija i zakona ■

Tekstovi u rubrikama Mixer i Armatura su nastali u okviru projekta Prevažići neprijateljstvo: menjanje srpsko-albanskih percepcija (Beyond Enmity: Changing Serbian-Albanian Perceptions) koji, uz podršku Švajcarske ambasade na Kosovu i projekta PERFORM koji podržava razvoj društvenih nauka na Zapadnom Balkanu, sprovodi Qendra Multimedia iz Prištine u saradnji sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju iz Beograda

CEMENT

Piše: Ana Isaković

PRE I POSLE 51. BITEF-a

Ovogodišnje otvaranje BITEF-a, za razliku od svih dosadašnjih, nije ostavilo prostor spektaklu, formi i ignorisanju gorućih društvenih pitanja. Glas Jana Fabra u punoj dvorani Sava centra, koja je bila pompezno, simboličko mesto često prikrivene slike prave svrhe festivala i novih pozorišnih diskursa, otvorilo je mogućnost za direktni upliv u učitanjima koja su predstojala: „Lepota, čak i kada stvara konfuziju i subverzivnost, uvek donosi poruku pomirenja“.

MIT I OPOMENA

O dvadesetčetvoročasovnoj predstavi Jana Fabra pisalo se mnogo. Sam doživljaj protoka nemerljivo ega i njegov direktan prenos na državnoj televiziji pokrenuo je javnu polemiku, doprineo estradizaciji festivala, ali i osveščivanju višegodišnjeg odsustva upravo javnog polja polemike i kritike. Poslednja scena Fabrovog „Olimpa“, čini se, savršeno predstavlja čitanje savremenog odnosa društva prema kategoriji mita i njegovog slavljenja. U svim gradovima gde se igrala ova predstava poslednja scena je znak da publika ustane i poziv da se direktno uključi u kulminaciju „bahanalija“. Pred publikom su tela heroja i bogova koja glumci koji ih igraju, u ekstazi, postepeno boje. Šljokice kojim su pojedina tela pokrivena, svojim svetlučanjem, uz boje, doprinose da se u spektaklu dodatno pojačava doživljaj privida koji je jedna od dominantnih komponenti čitave predstave. Privid istovremeno seže i u istorijsko i u etičko područje. Naime, heroji se zalažu za pojedince bogatog vrlinama, ali on je sve ređi u društvu. U svakoj akciji vreba opasnost: jačanje mehaničkog, pa i prihvatanje ropskog. Jer, kad u egzaltaciji igre akteri preskaču konopac, postepeno i sve jače se čuje zveket lanaca, taktovi vojnog marša, uz pokliče i ritam poznat iz kinematografskih prizo-

MIT I POLITIKA

Korišćenja epskog, u mešavini filozofskog promišljanja i naturalizma, ima i u predstavama „Biblija, prvi pokušaj“ i „Carstvo nebesko“, obe u režiji Jerneja Lorencija. Dok se u prvoj kroz biblijski mit seže do opštih egzistencijalnih pitanja koja gube svoju oštrinu u današnjem vremenu, dotle nam je druga bliža jer se fokusira se na kosovski mit koji je igrao ulogu u izgradnji srpske identiteta. U izvesnoj meri antipod „Olimpu“ Jana Fabra, predstava „Carstvo nebesko“ kroz lična iskustva grupe glumaca, jer je predstava konstruisana kao radio-ničarska, traga za slojevima kosovskog mita, prvenstveno kroz narodne pesme. Traga se počev od dubinskog značenja mita kao modela oblikovanja jedne zajednice do stvaranje mitomanskih opsesija, zastranjenja i političkih zloupotreba. Iako politička zloupotreba u predstavi nije direktno locirana, gledaoči će se lako prisetiti njenih manifestacija u našoj sredini krajem osamdesetih i početkom devestih godina prošlog veka. Tada su na repertoaru srpskih pozorišta počele da se pojavljuju predstave koje su se oslanjala na mitsku predanju. A na jednoj od predstava („Sveti Sava“, po tekstu Siniše Kovačevića) 1990. godine došlo je do negativnih reakcija publike već uveliko mitomanski zaražene, jer se predstava doživela kao skrnavljenje. Ova reakcija je bila jedna od ključnih simptoma koji su nagoveštavali predstojeće međunacionalne sukobe. Mit je tada dobijao ulogu agensa i „goriva“ za buduće ratne sukobe. Jednom delu publike ovogodišnjeg Bitefa u predstavi „Carstvo nebesko“ nedostajalo je ovo jasno lokalno lociranje zloupotrebe kosovskog mita. No, na okruglom stolu reditelj Lorenci je rekao da se on, zajedno sa glumcima, odlučio da nikako ne dotiču problematiku devedesetih i da nema stav. Međutim, nemanje stava je takođe politički stav.

MIT I CENZURA

Oblici internog ropstva u kome je svakodnevni život zarobljen pravilima proisteklim iz osnovnog mita koji dominantno utiče na zбивanja u društvu, mogli su se uočiti u dve predstave. Jedna je „Sneg“ po tekstu Orhana Pamuka, u režiji Ersana Mondtaga, a druga je „(Sa)slušanje“ u režiji iranskog reditelja Amira Reza Kuhestanjana. U obe se, kao okvir i pozadina, ali i preko načina izvođenja, naslućuje mit i epska drama u sadašnjem vrtlogu velikih promena. (Napomena: drugu predstavu Ersana Mondtaga „Istrebljenje“, koja je na programu bila poslednjeg dana Bitefa, nisam uspela da vidim. „Scenario“ skoro isti kao i prošle godine kada velika grupa novinara i kritičara nije uspeła da uđe u pozorište Madlenijanum na predstavu koja je imala dva termina i ograničeni broj od 120 gledalaca.) „Sneg“ ilustruje napetost između islamističke tradicije i sekularnih tendencija oslobođenja, koja ispunjava mnogobrojne fenomene društva (štampa, fundamentalizam, nacionalizam). U žrnju te napetosti stradaju žene čiji se problem, nositi ili skinuti feredže, okončava, ponekad, samoubistvom. Priča o novinaru koji želi da razotkrije političku zaveru u slučaju samoubistva ovih žena priziva mit tako što su svi akteri konstantno na sceni, nalik antičkom horu. „(Sa)slušanje“, pak, problematizuje cenzuru kroz primere onih koje saslušavaju i kažnjavaju i onih koji nadziru i saslušavaju. Tema ilustruje situaciju u iranskom društvu. Devojku-studentkinju saslušava nevidljivi lični cenzor, oličien u glasu starije studentkinje, zbog toga što se u sobi saslušavane čuo muški glas, što je nedopustivo u ženskom internatu.

TRIP U EP

Osnovna odlika ovogodišnjeg BITEF-a, čiji je slogan bio „EPIC trip“, bila je namera da se gledaocu vrati osećaj punoće vremena, koji je pojedincu danas uglavnom uskraćen bilo zbog nemogućnosti da se ono obuhvati bilo teškoće da se nađe fokus života u dobu neprestanog ubrzanja. To je postignuto tako što je većina predstava na Festivalu, počevši od „Olimpa“, trajala znatno duže nego što je danas u teatru uobičajeno. Subverzivnost se postigla upravo u predavanju vremenu i promišljanju dramske radnje i svakog njenog sekunda. Akt subverzivnosti se ogleda, dakle, u „nemilosrdnom“ zahtevu publici da bude prisutna, da učitava, da kontekstualizuje, pa i kad negoduje. Ako bi tu i tamo mogla da se pojavi sumnja o tome što je došlo 51. Bitef, i sama ta sumnjičavost mogla bi da se doživi ka plodna, jer je ovogodišnji Bitef procenjen, s pravom, kao „raskošna teatarska gozba“. Podsetio je na dane kada je, uprkos povremenim otporima, zarazno, u boljem smislu te reči, delovao na teatarski život u regionu, ne epigonstvom nego buđenjem kreativnih potencijala i obiljem inovativnih predstava. Sumnjičavosti međutim ima mesta, ukoliko, zbog siromaštva i neodrekatve kulturne politike, Bitef, uprkos onome što je ovogodišnji festival ponudio, ostane samo elitiistička oaza, trenutak pozorišne radosti bez širih posledica za naš teatar ■

ARMATURA

Piše: Srđan Atanasovski

RELIGIJA I IDENTITET NA KOSOVU

Istorijske i savremene prakse hodočašća

Hodočašće

„Etnički identitet nije nešto nepromenljivo, a narodi i nacije nisu izolovani i odvojeni entiteti“. Tek je nekoliko mesta u današnjoj Evropi gde ovakva izjava može biti kontroverzna u meri u kojoj to ona jeste na Kosovu. Ipak, nju je izrekao holandski kulturni antropolog Ger Deijzings (Ger Duijzings) u svojoj knjizi objavljenoj 2000. godine, upravo poučen iskustvom etnografskog rada sa religijskim zajednicama na Kosovu. Deijzingsova studija *Religija i identitet na Kosovu* pisana je na osnovu terenskih istraživanja koje je autor obavljao početkom devedesetih godina 20. veka, kada je Kosovo bilo pod čvrstom kontrolom režima u Beogradu, i mnoge pojave koje je u njoj opisao više ne postoje. Njegov rad, međutim, predstavlja trajno svedočanstvo o drugačijem Kosovu i o potrebi da se o ovom prostoru razmišlja izvan crno-belih slika o neprijateljstvu dve etničke zajednice. Istorija Kosova kao istorija „starih etničkih mržnji“, sukoba dve jasno omeđene zajednice koje razdvaja poreklo, jezik i religija, izgleda kao vrsta maskirne zavese koja sakriva složene i isprepletane procese koegzistencije i kretanja preko granica etničkih i verskih zajednica, bilo zahvaljujući trgovini i kulturnoj razmeni, bilo zahvaljujući verskom preobraćivanju. Ova drugačija slika govori o Kosovu kao o pluralističkom društvu u kojem su koegzistirale razne etničke grupe, u kojem su se govorili mnogi jezici i u kojem su bile zastupljene sve velike religije Balkana.

Polaziste za proučavanje hibridnih etničkih i religijskih praksi na Kosovu mogu biti *hodočašća*. Pomalo asurdno, iako su hodočašća događaji koji su čvrsto ukorenjeni u određenoj religiji i podrazumevaju veru u isceliteljske moći pojedinih svetitelja, na lokalnom nivou ona su po pravilu uvek obuhvatala pripadnike različitih religijskih zajednica, bilo da je reč o pojedincima koji su tragalı za isceljenjem, bilo da je reč o ljudima koji su jednostavno želeli da budu deo značajnog godišnjeg okupljanja. Kada je 1992. godine Dejzings posetio selo Letnica u opštini Vitina, na jugoistoku Kosova, zatekao je tek krhotine tradicionalnog velikog događaja koji je obično svake godine okupljao hiljade hodočasnika raznovrsne etničke i verske pripadnosti. Cilj hodočasnika bila je katolička bogomolja, bela crkva Gospe iz Letnice, religijski i kulturni centar kosovskih Hrvata. Međutim, u hodočašću nisu učestvovali samo hrvatski i albanski katolici, već i Romi, koji su pretežno bili muslimani, kao i pravoslavni Srbi i muslimanski Albanci. Identitet kosovskih Hrvata po pravilu se vezivao za kolonije rudara i trgovaca koji su u Srednjem veku dolazili na Kosovo sa prostora Dubrovnika i Dalmacije kako bi postali deo ovih privrednih aktivnosti, te koji su uživali zaštitu srednjovekovnih vladara na ovim prostorima. Međutim, kao što Dejzings zapazā, etnički i religijski identiteti na području Letnice su u toj meri propusni, nestabilni i promenljivi da se teško mogu objasniti isključivo migracijama koje su se navodno dogodile pre sedam vekova. Hodočašće u Letnici i marjanski kult na

kome je zasnovano verovatno je počelo tek tokom 19. veka, verovatno sa izgradnjom nove raskošne crkve 1866. godine, i treba ga posmatrati u evropskom kontekstu konzervativne katoličke reakcije na moderne političke pokrete. Zanimljivo, u selima oko Letnice, pre svega u Stubli i Binaču, koja su bila mešovita katoličko-albanska, mogle su se naći zajednice takozvanih ljaramana (laramani), koji nisu ni katolici ni muslimani, već spoj to dvoje. Naime, mnogi Albanci u ovim selima prihvatili su islam tek početkom XVIII veka, ali je njihovo preobraćenje, po mišljenju albansko-katoličkih sveštenika, bilo samo nominalno: postavši takozvani „kriptokatolici“, oni su u javnoj sferi simulirali muslimanski identitet kako bi izbegli osmansko tlačenje, ali su u domenu kuće i porodice održavali nenaršeni, ali tajni katolički identitet i religijske prakse. Kada se, postaknuti svojim katoličkim sveštenstvom, dvadeset pet albanskih porodica iz Stuble 1845. godine javno odreklo islama i preobratilo u hrišćanstvo, oni su bili proganani u Anadolju, i gde je tokom tri godine izgnanstva umrlo gotovo stotinu njih, u katoličkim narativima upamćenih kao „Mućenici iz Stuble“. Međutim, Dejzings otkriva, u ovom delu Balkana i Kosova ništa nije onakvo kakvim se prikazuje, a pogotovu ne etnički i religijski identiteti. Uvidom u istorijske izvore, ovaj holandski antropolog zaključuje da je narativ o kriptokatoličanstvu u Letnici zapravo nije bila živa sačuvana praksa, već da je nastao kao konstrukt katoličke crkve putem koga je ona pokušavala da redefiniše identitet ljudi koji su imali neodređeno osećanje verske pripadnosti i da opravda politiku katoličke ekspanzije. Situaciju dodatno komplikuje činjenica da su mnogi katolici iz ovih sela, koji su se izjašnjavali kao Hrvati i tokom 20. veka, pak, govorili albanski jezik, nosili albansku nošnju, poštovali patrijarhalne običaje i održavali bračne veze sa Albancima. Konačno, Dejzings je sam bio svedok čini se poslednjeg poglavlja u istoriji kosovskih Hrvata – pod pritiskom nacionalističke srpske politike s jedne strane, te novoformirjenoj vezi katoličke crkve i nezavisne hrvatske države s druge, skoro svi kosovski Hrvati, njih više od 2.200, emigrirali su 1992. i 1993. godine, u okviru deset konvoja autobusa, sa Hrvatsku, naselivši se pod zaštitom tamošnje države u područje Zapadne Slavonije, u sela i u domove opustošene ratom iz kojih su neposredno pre toga izbegli Srbi.

Pravoslavna hrišćanska svetilišta na Kosovu takođe su privlačila nepravoslavne hodočasnike: Gračanica, Zočište, Devići, Visoki Dečani, ali i manastir Ostrog u Crnoj Gori, koji su takođe posećivali muslimani sa Kosova. Mnogi od ovih manastira su na kraju 20. veka postali važni za narativ srpskog nacionalizma, te je mešoviti karakter ovih hodočašća još više začudjujući. U manastiru Gračanica, koji proslavlja dan Uspenja Bogorodice kao svoj praznik, veliki broj muslimana-Roma zaposeđao je manastirsko zemljište i proslavljao praznik zajedno sa srpskim hodočasniciima. Među njima je bilo bolesnika i neplodnih ili trudnih žena, koje su obično dolazile u pratnji članova svoje porodice i provodile noć u porti manastira, verujući da će to ubrzati njihov oporavak ili pomoći im da zatrudne. Većina prisutnih, međutim, privlačila je mogućnost da lepo provedu vreme, sa okolnim kafanama koje su nudile živu muziku i prostor za ples i trgovcima koji su prostor izvan zidina manastira pretvarali u svojevrsni improvizovani vešar. Manastir Zočište, nadomak Orahovca, potiče iz Srednjeg veka, i veruje se da ovo svetilište posebno pomaže u slučajevima očnih bolesti i mentalnih i psihosomatskih poremećaja. Manastirska crkva posvećena je „svetim vraćima“, svcima-isceliteljima Kuzmanu i Damjanu, ali za razliku od gračanice, predstavlja vrlo jednostavnu i skromnu građevinu. Do kasnih osamdesetih godina dvadesetog veka mnogi muslimanski Albanci iz Zočišta, kao i iz obližnjeg Orahovca, dolazili su u manastir na prateće svetkovine sabora koji se održavao

BETON BR. 189
DANAS, Utorak, 21. novembar 2017.

VREME SMRTI I RAZONODE

Piše: Miloš Živanović

UNUTRAŠNJI DIJALOG

svake godine 14. jula, pa su povremeno čak i brojčano nadmašivali Srbe. Porast srpskog nacionalizma i dolazak Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji, ukidanje autonomije na Kosovu, te nasilno gušenje demonstracija 1989. godine u samom Orahovcu (gde su ranije etnički odnosi bili sasvim skladni), bilo je dovelo do sve većeg nepoverenja između Albanaca i Srba i okončalo je ovo „mešovito“ hodočašće. Na svetkovini 1991. godine Dejzings je zabeležio samo nekoliko starih i vrlo bolesnih Albanaca koji su se potrudili da dođu u Zočište u potrazi za isceljenjem, zajedno sa ponešto muslimana-Roma, slovenskih muslimana, te Turcima iz Prizrena, koji su se takođe pridružili saboru. Za vreme sabora 1991. godine slika u manastiru Zočište nalikovala je saboru u Gračanici: blizu ulaska u manastirsku portu Romi su prodavali hranu i igračke i priređivali jednostavne i improvizovane vašaarske predstave, dok je unutar zidina radila kafana na otvorenom koju je vodila srpska omladina iz sela. Hodočasnici su ulazili u crkvu i spuštali se na kolena ispod oltara, neretko i ležali ispod njega tokom noći i u vreme pojanja sveštenika, verujući da će tako biti najviše izloženi isceljujućoj milosti svetaca. Međutim, nacionalizam je sve više uzimao svoj danak i sabor u Zočištu poprimao je nova značenja i pretvarao se u demonstraciju srpskog prisustva u tom delu Kosova: srpski trgovci u porti prodavali su plakate i značke sa likovima srpskih nacionalista-političara, poput Vuka Draškovića, Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja, srpske zastavice i četnička obeležja, dok su se u kafani pušale četničke pesme, a srpske snage su područe nadletale vojnim avionima. U čudnom susretu dva sunarodnika, Srbin koji je došao iz Prizrena optužio je lokalnog seljaka da je „albanski špijun“ jer mu se učinilo da je njegov dijalekat srpskog jezika zapravo albanski, što ilustruje paranoju koju su Srbi sa Kosova imali prema svima koji nisu „jedan od njih“.

Manastir Zočište zauzela je Oslobođilačka vojska Kosova 1998. godine, a zatim je, 1999. godine, crkva bila minirana i uništena. Kao i druge složene religijske prakse i hodočašća koja su decenijama odolevala sistemu nacionalizma i njegovih simplifikovanih apropijacija, i hodočašće u Zočište je naposljetku bilo obustavljeno. Manastir je obnovljen 2004. godine, uz vernu rekonstrukciju porušene crkve. Prakse hodočašća danas ponovo postoje u manastiru Zočište. U njega, međutim, više ne dolaze lokalni stanovnici svih veroispovesti već pre svega Srbi iz Beograda, koji svakog meseca posećuju Kosovo obilazeći najznačajnije manastire Srpske pravoslavne crkve. Ovo hodočasničko putovanje, na kom sam i lično učestvovao 2011. godine u svrhe etnografskog istraživanja, imaju sasvim drugačiji karakter u odnosu na tradicionalna mešovita Kosovska hodočašća koja su etničke i nacionalne identitete stavljala u drugi plan. Organizovana od strane privatnih inicijativa iz Beograda, a pod blagoslovom Srpske pravoslavne crkve, ova hodočašća sasvim jasno spajaju nacionalni srpski identitet i religijske pravoslavne prakse u jednu jedinstvenu celinu. Savremeni „hodočasnici“ na Kosovu provode jedan vikend, putuju autobusima koji ih vode od jednog do drugog manastira gde nailaze na topao prijem monaha i monahinja, a noć po pravilu provode u domovima Srba u Velikoj Hoči ili Orahovcu. Međutim, oni ne posećuju samo mesta vezana za svoju religiju, već i mesta komemoracije nacije, poput spomenika na Gazimestanu, i na taj način u potpunosti poistovećuju pripadnost naciji i pripadnost religiji. Za razliku od tradicionalnih hodočašća koja su uvek bila ukorenjena u lokalne prilike i demografsku sliku regije, ove prakse hodočašća svojim učesnicima pružaju potpuno fabrikovanu sliku realnosti: „hodočasnicima“ je, naime, od strane organizatora puta zabranjeno da komuniciraju sa Albancima, a u autobusima koji ih prevoze kroz Kosovo i nazad za Beograd slušaju duhovnu pravoslavnu muziku i patriotske narodne pesme. Na taj način, ove savremene prakse srpskih hodočašća na Kosovu predstavljaju poslednju fazu „nacionalizacije“ hodočašća kao nečega što je tradicionalno bilo lokalno i što se formiralo „odozdo“. Sa pravom se može ustvrditi da hodočašća, koja su nekad bile prakse susretanja različitih zajednica, danas te iste zajednice razdvajaju i produbljuju jaz koji stoji između njih.

Imajući u vidu drugačiju istoriju Kosova, ovaj konačni epilog u procesu građenja nacija nije nešto sa čim se možemo pomiriti; u tom smislu nadu budi svedočanstvo igumana manastira Zočište iz 2015. godine da ovu bogomolju ponovo posećuje i lokalno albansko stanovništvo. Zapravo, u istoriji Kosova nijedna od granica između zajednica koja nam se danas čini kao nepromenljiva i stalna, nije bila nepropusna i menjala se tokom istorije: učenjem jezika, promenom religije i običaja, bilo je moguće pomeriti i prekoračiti granice etničkih zajednica. Kosovari su to, tokom vekova, neprestano i činili, te se može zaključiti da su današnje etničke afilijacije mnogo više rezultat kulturnih i istorijskih procesa nego „biološkog porekla“. Imajući u vidu u kojoj meri se etnicitet na Kosovu zloupotrebljava u savremene političke svrhe, ovakav zaključak možda je jedan od najradikalnijih (i najkorisnijih) koji nauka može ponuditi kosovskoj zajednici i regionu ■

Izbori, majstori!

Fotomontaža: Mrtri albatrosi

Unutrašnji dijalog ludog i zbudjenog	Unutrašnji dijalog Stream of Consciousness Aleksandra Saše trojeručice	I am wearing eyeliner you are wearing eyeliner Pa to je tako napredna fora	kako se voli kad prođe boj i neko je tu gej
ah, internal dialogue inner self	i Mig i s300 srpska lista 300 hrabrih	Heroji sa Košara Napad na 13. policijsku stanicu	I was with a girl but felt like a was with a boy i to treba nešto nekome da znači.
Om A Ra tačka Ba Ginzbergova preporuka	Gusara protiv Dardanaca, Ilira i jazavaca	Krecun-Drecun-Deri se-Oderi me	Evo sad ću da suspendujem nevericu.
lepota dolazi iznutra	Jer da se razumemo	I scream you scream we all scream	Kako da uguram hladnjaču
I may say you're a dreamer but you're not the only one.	There's a white man and there is a mexican.	Visoki napon visoke frekvencije	duboko u preambulu
Pitaš se je li to san	Sanjao sam noćas da te nemam Šar planino	Sjećaš li se Španije	da li je to radnja stanje ili zblivanje
Introspektivni košmar	Dimitrije se opet preselio	Makedonizacija Južne Srbije	da li je to strast,
Fontana peva	Pa neće valjda ispod fontane	The Devil Went Down To Skopje.	Is it fashion or disease
Hart of saturday night	Pakuj ga tamo kod Đinđića	Ivica Saša Vladimir i Krim	Post-ironic remains a body to dig
Tok svesti bez savesti konfete u kosi	Dalje samo muzička diplomatija ako neko bude pitao, a što stalno vozite neka tela	Welcome dear Erdogan veoma cenim vaš trud Kill kill kill - Kill the Kurd	Aleksandar Saša Ramuš učiću nauči me
Aleksandar Saša naučiću nauči me - kako se to radi,	Mister you're a better man than I	Ali šta sada nije u redu	tron medalja manastiri To Hell With Poverty
tron medalja teritorija	U Briselu podići ton jer kako sad sa hladnjačom i preambulom	But she was gay	Izvolte u voz Why don't we do it in the road
uzmi me za ruku			Hašim Touch me touch me now

vremena su aleksandre vu.l.nena poručnice anarhista pobunjenika protiv učk poretka	to je stvarno The Hardest button to button lepše je s kulturom	Aleksandar Saša, please say: 1389 shades of grey	Aleksandar Saša tihovanje introspekcija inspekcija sanitarni propusti Unutrašnja kontrola Kontrolišemo štetu Živa sila je promenljiva Daj otvaraj ta poglavlja poglavniče Daj neki referendum Daj krunski savet.
hladnjača i preambula	Boro bez glave	tron medalja manastir	Pitaj me šta mislim Šta misliš Šta će reći Akademija Šta će reći IKEA Šta će reći prelepi dečaci iz Francuske 7 Kako majci u oči da pogledam Šta će poštar da mi kaže kad donese poresko rešenje.
ustav je naša furka	Ostao samo Ramiz	divne večeri u Rambujeu	Grad je neprohodan zaglavljnjen u dijalogu ali nije u kolapsu To je samo Mali problem za vas ako morate do Kliničkog centra. Računajte na nas.
muzička fontana za Ramuša	Ramuš Saša Ivica	platio bih sad večeru	Neko je tu gej i fontana je ok ■
kakav mlaz	Marko i voz	Ich bin ein Berliner, after all	
ah, da mi je sad Rugova	ložac i loženje, naloži me pomoli se	Ivica i Marica i Marko	
Hašim touch me touch me now.	I am all dressed in black you're all dressed up in black	Gretel i Hansel, Hansel i Gretel, i Ramuš Ivica i Marko i Marica što se razume	